

НАРОДЖЕННЯ ОДЕСИ І РОЗВИТОК ЇЇ АРХІТЕКТУРИ У ПЕРШОМУ ДЕСЯТИРІЧЧІ ІСНУВАННЯ

Чуйко К. І., студентка 3 курсу Архітектурно-художнього інституту

Романова М. І., студентка 3 курсу Архітектурно-художнього інституту

Польщікова Н. В., к. арх., доцент кафедри Дизайну архітектурної середовища

Одеська державна академія будівництва та архітектури

«Перлина біля моря», «Південна Пальміра», місто міфічної удачі і героїки, краси, блиску гумору та веселості, де живе активний і веселий народ – одесити, – це наше рідне місто – Одеса.

14 вересня за стар. ст. (за новим – 2.09) 1789 р. турецька територія Хаджибей з фортецею Єні-Дунья, яка охороняла морський берег, була штурмом відвойована військом під командою О. М. де-Рібаса. 14 вересня 1789 р. у дев'ятій годині над Хаджибейською фортецею розвивався вже російський прапор. З 29 грудня 1791 р. Хаджибей, за Ясською згодою, остаточно перейшов під владу Росії. Перед О. М. де-Рібасом відразу стала задача: турбуватися про закріплення завойованої території, для чого було необхідно побудувати цілий ряд оборонних перепон. При Де-Рібасі відразу був його споборник Франц Сент де-Воллан (в Росії – Франц Павлович де-Воллан). Вони разом звели ряд фортець, які після Ясської згоди 1791 р. закріпили завойовані великі території вздовж узбережжя Північного Причорномор'я. План нового поселення Хаджибей було вироблено поволі, систематично і обґрунтовано. Коли стало питання про організацію нового порту на Чорному морі, з трьох проектів (Очаків, Кильбурн, Хаджибей), було безперечно обрано Хаджибей.

Новий порт виник за двома рескриптами Катерини II від 27.05.1794 р., в яких сказано, що, враховуючи вигідне розташування Хаджибея при Чорному морі і сполучені з цим користі, потрібно улаштувати там військову гавань у купі з купецькою пристанню, а також населене містечко Хаджибей назвати містом. Після рескрипту життя в Хаджибеї наповнилося кипучою енергією: закипіли роботи для організації порту, і стала активізуватися внутрішня торгівля, незважаючи на довгу літню засуху, Митрополит Катеринославський і Таврицький, Гавриїл, прибув до Хаджибея у червні 1794 р. 22.08.1794 р. була закладена основа нашого міста у присутності Де-Рібаса і Де-Воллана, у присутності і з благословення митрополита. По викладкам першого історика Одеси, А. Скальковського, були закладені фундаменти: 1) Великого портового молу, 2) Малого молу (для гребних суден), 3) елінгів і верфі для лагодження казенних суден, 4) двох пристаней з набережними для зручного швартування купецьких

суден, 5) двох храмів – во ім'я Св. Миколи і Св. Катерини, 6) була проведена перша борозда для фундаментів міських будівель.

План Ф. де-Воллана початку 1794 р. – ескізна схема, з якої брали розміри кварталів, вулиць і принцип композиційної забудови міста. Після ознайомлення з рескриптом Катерини II, в якому йде річ про розквіт торгівельної діяльності у новому місті, Ф. де-Воллан за два місяці зробив новий план з урахуванням передбаченого розквіту торгівлі. Дата початку дії цього плану – серпень 1794 р., підписано: адмірал Де Рібас, інженер-полковник Де Воллан. Цей план добре відомий усім історикам міста. Для зведення всіх споруд була заснована «Експедиція будівель міста і порту Хаджибей», директором якої призначався Де Воллан. За генпланом, місто розділялося на два форштадта: Південний, пізніше – Військовий, і Північний, пізніше – Грецький. Їхні кордони підходили до центральної магістралі міста, яка йшла з порту по Військовому спуску, Великому проспекту, через Вільний ринок («Старий ринок») до другого ринку («Привоз»). Ця магістраль мала бути, за проектом, центром суспільного життя міста (суч. Олександрівський проспект). Назва міста «Одеса» замість «Хаджибей» уперше зустрічається у заголовку «Найвище установленого штату запасного соляного магазину» 10.01.1795 р. Але назва міста – «Одеса» гуляла ще у 1794 р. Різноманітний етнічний склад мешканців міста, прибулих з різних територій, при відсутності професійних зодчих відобразився у будівництві рядових житл, в яких можна було простежити мотиви народної архітектури з південних районів Росії, Молдавії, болгарської Добруджи, Греції, Криму і Туреччини. При цьому житла зводилися: наземні, землянки і напівземлянки. Але заселення міста йшло дуже повільно. Так, у кінці 1794 р. кількість цивільних мешканців налічувала 28 осіб, і це, незважаючи на чисельні пільги (звільнення на 10 років від податків і військового постія, отримання позики для початкового зведення та інше). Процес заселення активізувався у 1795 р. Було проведено перший перепис населення, за ініціативою Де-Рібаса. Виявилось, що в кінці 1795 р. в місті мешкало 2349 рядових жителів, крім дворян, чиновників і Грецького дивізіону. Центр міста освітлювався газовими ліхтарями.

У 1795 р. Ф. П. де-Воллан склав перспективний план міста, за яким планувальна схема розвивалася до півночі, у бік степу. Житлова зона залишалася компактною і досягала більш 1 тис. десятин, кількість кварталів – 230, число майданів – 10, вулиць – 54, провулків – 8. Вулиці мостилися везувійським камінням, яке прибувало з Італії до Одеського порту як корабельний вантаж у трюмах. 14.01.1796 р. було урочисто відкрито магістрат, заснований ще у 1795 р. Тоді ж було засновано і особистий купецький магістрат. За 1794 р. збудовано 5 дерев'яних церков, а з 1795 р. почалося зведення кам'яних храмів: Св. Миколи (14.11.1795), Олександро-Невського в суворівській фортеці, коло військової гавані, на Грецькому форштадті закладено церкву Св. Трійці. У кінці 1796 р. в Одесі проживало вже близько 3000 жителів, в основному – понтійські греки.

6 листопада 1796 р. померла заступниця міста, імператриця Катерина II, про що сповіщалось у Найвищому маніфесті від 20 листопада 1796 р. Наслідний імператор, Павло I, скасував майже всі започаткування матері. Немилість до Одеси існувала до початку 1798 р., а 10 січня 1797 р. перші засновники Одеси, О. М. де-Рібас і Ф. П. де-Воллан були усунені. На їхні місця були призначені люди, які не залишили по собі ніякої яскравої пам'яті.

До початку 1797 р. усіх мешканців було до 5000 осіб, крім матросів гребної флотилії, гарнізону, дворян і духівництва. За наказом від 26.01.1798 р., Одеський Російський магістрат закрито, а всі жителі міста (в тому числі, духовні і поліцейські) повинні були підкорятися іноземному магістрату. Будівництво здійснювалося поволі. Камінням мостилися лише набережні вздовж гавані, вулиці і спуски залишалися невідпорядкованими. Водопостачання здійснювалося тільки з криниць Водяної балки, води не вистачало. У вечірні часи вулиці були темні. Побудова гавані велася помалу і, нарешті, зовсім зупинилася з літа 1798 р. Але в тому ж 1798 р. було організовано «Комітет з будівництва міста і порту», очолюваного арх. Ф. Фраполлі. За 1799 р. згадується 3 цегляних заводи, де працювало 80 робочих і 4 каменоломні з 24 робочими. У 1799 р. існувало 505 кам'яних житл, 233 землянки, 501 лавка, 111 погребів, 5 трактирів, 36 складів, 43 крамниці. Занедбане становище Одеси потребувало допомоги.

В Санкт-Петербурзі з 1798 р. перебували Де-Рібас і директор Одеської таможні М. М. Кір'янов, які стали вести необхідні переговори з «потрібними людьми». В результаті Одеський магістрат був готовим для прийняття важливого рішення. Воно складалося з того, щоб запросити у імператора позику на подальше будівництво і благоустрій міста (250 тис. руб.), для чого потрібно було дуже приємно здивувати імператора якимось специфічним одеським подарунком. Подарунок складався з трьох тисяч апельсинів, які прибули до Одеси з відкриттям навігації і були відправлені у Санкт-Петербург 8.02.1800 р. В результаті імператор змінив гнів на милість, гроші були видані, і в Одесі почався підйом господарства. Перш за все відновлювалися роботи в гавані. У жовтні 1800 р. до міста прибув Де-Воллан, який був генералом за водними комунікаціями.

В результаті дворового перевороту 11 березня 1801 р. на російському престолі – Олександр I, який продовжив діяльність Катерини II, зокрема для розквіту Одеси. Влітку 1801 р. гідрографи Чорноморського флоту – лейтенант Будіщев І. М. і мічман Критський Н. Д., – зробили топографію берега Чорного моря від Одеси до Босфору. Тоді і був обміряний о. Зміїний в гирлі Дуная, на якому ще стояли руїни античного храму Ахіллесу.

В 1802 р. Одеса прилічувалася до Миколаївської губернії, але, вважаючи її важливе природне місцезнаходження, була виділена в окреме градоначальство. Засновники Молдаванки – біженці з Туреччини. За наказом від 25.09.1801 р. їм гарантувалася безпека на усьому просторі російського Причорномор'я. За наказом 27 січня 1803 р., військовим губернатором і градоначальником Одеси призначено генерал-лейтенанта Армана Еммануеля дю Плессі, герцога де-Рішельє. Він прибув

до Одеси 9 березня 1803 р. і обрав собі невеликий будинок. Чиновництво вдарилося у паніку: доволі занедбане місто отримало нового градоначальника. Населення Одеси складалося, головним чином, з купців, посередників, агентів та інших, напівросійських, напівіноземців, підкоривших перших своєму впливу. У 1803 р. – масове заселення міста німецькими колоністами-ремісниками. Архітектурні споруди, деякі з яких і тепер прикрашають наше місто, почали зводитися лише з 1804 р. Архітектурний стиль цього часу, точніше – з 1780 по 1812 рр., – високий класицизм, деякі споруди насправді відповідають високому стилю.

Ведучий петербурзький зодчий Жан-Франсуа Тома де Томон запроектував для Одеси оперний театр (будівництво – 1804-1809 рр., який згорів на 1 січня 1871 р.), госпіталь (1804-1805 рр.), морехідну школу (для пакгаузу карантинної варти). Проте зодчий ніколи не був в Одесі, тому будівництво провів Франческо Фраполлі. Він ще під керівництвом Де-Воллана проектував і будував соляні і адміралтейські склади, таможню, арсенали, які закінчувалися будівництвом в 1800-1816 рр. Також Ф. Фраполлі у 1804 р. для грецької общини почав будівництво церкви Св. Трійці (з 1804 по 1808 рр.) на місці дерев'яної церкви Св. Трійці (1795-1797 рр.).

У 1804 р. до Одеси був призначений І. І. Круг (австрієць) у «Комітет з будівництва міста і порту» як майстер з фортифікації і гідробудівництва. Він розробив проект водопостачання міста у 1805 р. і забезпечив місто водою.

Таким чином, нове причорноморське поселення достатньо швидко (за 10 років), незважаючи на зовнішні перепони, піднялося від військового табору до активно зростаючого міста.

Література:

1. Атлас Д. Г. (1992). Старая Одесса, ее друзья и недруги. Одесса: Ласми (Украина).
2. Всеобщая история архитектуры. В 12 томах. Т. 6 (1968). Гос. Комитет по гражд. Стр. и арх., Научно-исслед. Инст. Теории, истории и перспект. Проблем арх. Стройиздат .
3. Де-Волан Ф. П. (2002) Моя жизнь в Одессе. Одесса: Оптима (Украина).
4. Де-Рибасъ А. М. (1994) Старая Одесса. Исторические очерки и воспоминания. (Переиздание 1894 г. К 207-летию со дня основания Одессы). Одесса: Ассоциация культурного развития Одессы (Украина).
5. Де-Рибас А. М. (2002) Старая Одесса. Очерки. Одесса: Optimum (Украина)
6. Пилявский В. А. (2010) Зодчие Одессы. Историко-архитектурные очерки. Одесса: Optimum (Украина).
7. Герцог де Ришелье (2003). Градоначальник Одессы. Очерки. Одесса: Optimum (Украина).
8. Сурилов А. В. (1992) Дюк Ришелье: ист. роман. Одесса: Два Слона (Украина).
9. Скальковский А. А. (1992) Первое тридцатилетие истории города Одессы, 1793-1823. Одесса: гор. тип-фия (Украина).
10. Третьяк А. И. (2012) Рождение города. Одесса: Optimum (Украина).